

KUR'AN'DA İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE BUNUN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN QURAN AND THE OBSTACLES IN FRONT OF THIS COMMUNICATION

Dr. Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU

sgumrukcuoglu@hotmail.com

Özet

Bütün canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için iletişimde bulunmaları zorunludur. İletişimin insanın var olması ile özdeş olduğu; insanın iletişimde bulunduğu sürece varlığını gerçekleştirip, kendini dışa açabileceği gerçeği dikkate alındığında; hangi türden olursa olsun iletişimin, insan için hem kişisel hem de toplumsal seviyelerde önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insanların ve toplumların ortaya koydukları maddi ve manevi bütün birikimler iletişimle gerçekleşmiştir. Bunun önündeki engeller bu süreci olumsuz etkilemekte, insanın bütün varlık gurupları ile olumsuz bir ilişki ve iletişim geliştirmesine sebep olmaktadır. Bu çalışma, iletişimin önemine ve bunun sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi önündeki engellere dikkat çekmektedir. Söz konusu iletişim süreci ve bunu engelleyen unsurların belirlenmesinde Kur'an'ın konuyla ilgili ayetleri, din bilimleri, eğitim psikoloji ve sosyolojisi, antropoloji ve iletişim bilimlerinin verilerinden yararlanılarak işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, İletişim, Varlık, Engel.

Abstract

All the living creatures are to realize communication so as to maintain their lives. When the fact that the concept of communication is identical to the very existence of the human being and that only by communicating can the human beings maintain their existence is taken into account, the importance of communication, regardless of its kind, both in terms of individual and social levels becomes distinct. Therefore all the spiritual and material accumulations realized by the people have become possible by means of communication. The obstacles before the communication causes this process in a negative way and lead the human beings to develop a negative relationship and communication with all the creature groups. In this study, the importance of communication and the obstacles in front of it to draw attention to the realization of a healthy way. This communication process and the determination of the factors which prevent its communications-related verses of the Quran, religious science, education psychology and sociology, anthropology and communication science data were used.

Keywords: Human, Communication, Existence, Impediment.

I. KUR'AN'DA İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE ANLAMI

Kur'an, indirilmesinden itibaren pek çok ilmin ilham kaynağı olmuş, onun ışığı altında insanlığın yararına birçok ilim doğmuş ve sayesinde bir İslâm medeniyeti vücut bulmuştur. Hiç şüphesiz dünyanın sayısız kütüphanelerinde Kur'an ve Kur'an ilimleri ile ilgili milyonlarca eser mevcuttur. Kur'an ondört asırdan beri incelenmekte ve her bilim adamı, kendi birikimleri ölçüsünce ondan faydalanmaktadır.¹ Dolayısıyla insanı hem birey hem de toplum olarak ele alan Kur'an da, sosyalleşmenin temel konularından biri olan iletişim konusunun yer almaması elbette düşünülemez.

Kur'an Allah merkezli bir kitap olmasına rağmen muhatabı insandır. Kur'an, yaratıcı kadar yaratılana da dikkat çekerek; Allah ile insan arasındaki ilişkide, insan algısının Allah'a yönelmesini sağlayacak mesajlar içermektedir. Bu algının insanda yeşermesi veya vücut bulması, insanoğlunun bütün varlık alanları ile iletişimini olumlu etkilemektedir.

Hayatın vazgeçilmez en temel unsurlarından biri olan iletişimi; insanlar arasında her türlü bilgi, duygu ve düşünce alışverişinin yazılı ya da sözlü olarak aktarılması ve bilginin ortaklaşa kullanılması şeklinde ifade etmek mümkündür. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, iletişim hem kişisel, hem de toplumsal bir süreci kapsamaktadır.² İnsanın bunun dışında ne varlığını sürdürmesi, ne de kendini tanıyıp geliştirmesi mümkün olabilir. İnsan için iletişim; kültürel bir varlık olarak sosyo-kültürel bir çevre içinde kendini konumlandırmanın aracıdır.³ Dolayısıyla insan, sosyal bir varlık olarak hemcinsleriyle yaşama, iş birliği yapma, yardımlaşma ve dayanışma gibi toplumsal ilişkileri gerçekleştirmek durumundadır. Çünkü insanların, inanç ve değerleri benimsemesi, bunlara uygun bir yaşam sürdürebilmesi ancak iletişim ve etkileşimle mümkündür. İnsanlar, başkalarıyla bir arada olabilmek, onları anlayabilmek, kendilerini anlatabilmek ve etkileyebilmek için iletişim içindedirler.

Tarih boyunca insanlar üzerinde etkili olan iktidarların, dinlerin ve ideolojilerin istediği; kalıcılık, evrensellik ve değişmezlik olgularının⁴ gerçekleşmesinde iletişimin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü bir şeyin toplum içinde yaygınlık kazanıp topluma mal olması ve toplumun derinliklerine kök salması ancak o şeyin etkili bir şekilde topluma tanıtılması ve benimsetilmesiyle mümkündür. Bunun da tek yolu insanlarla iletişim kurmaktır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu iletişim prensipleri hayatın bütününe kuşatmaktadır. Çünkü Kur'an, verdiği mesajlar yönüyle evrensel,⁵ değişmez⁶ ve kıyamete kadar

¹ Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, İstanbul t.y., s. 5.

² Metin Işık, İletişimden Kitle İletişime, Konya 2000, s.21; Önder Şenyapılı, Toplum ve İletişim, Ankara 1981, s. 39;

³ Hasan Tutar ve M. Kemal Yılmaz, Genel İletişim, Ankara 2005, s. 18.; Orhan Gökçe, İletişim Bilimi, Ankara 2006, 11.

⁴ Ertuğrul Özkök, Sanat, İletişim ve İktidar, Ankara 1982, s. 48.

⁵ A'râf 7/158; Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28; Fâtır 35/24.

var olacaktır. Bu noktada müslümanların asli görevi, tüm insanlığa örnek olacak "hayırlı ümmet"⁷ olma ölçüsüdür. Bütün insanlar için hayırlı ümmet olma fonksiyonuna sahip olmak; insanları erdemli kılmak, mevcut kabiliyet ve yeteneklerini nihaî noktaya ulaştırmak ve insanların problemlerini çözme gayretini göstermekle, mümkündür.⁸ Bunun gerçekleşmesi için de bilgi ve bu bilginin insanlara ulaştırılması gerekir. Bu prensip doğal olarak, bütün insanlığı iletişim ağının kapsamına almaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim "Umûmi tea'rûf"⁹ prensibiyle iletişimin ilgi alanını, bütün beşeriyete şamil kılmış ve tüm insan topluluklarının istifade edeceği hukuki, ahlâki, ekonomik, sosyal ve siyasal normlar getirmiştir.¹⁰

Kur'an da iletişimin önemi şu şekilde belirtilmiştir: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."¹¹ Bu âyette insanlar arası ve hatta milletler arası iletişimden bahsedildiği gibi insanların farklı milliyet ve aşiretler halinde yaratılmış olmalarını, insanların gelişme ve değişme kabiliyetine¹² bağlı olarak birbiriyile çok yönlü iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri hikmetine dayandırılmaktadır.

İslâm'a göre hayat, bütün yönleriyle bir iletişim ağı olmakla birlikte, ölümle son bulmaz, iletişimin metafizik boyutu âhiret hayatında da devam etmektedir. Onun için Kur'an, iletişimi varlık alanına ve boyutuna göre ele almaktadır.¹³ Kur'an'da; "Tebliğ et, ilet, çağır, söyle, haber ver, bildir, anlat, öğüt ver, selam ver", gibi hitapların çokluğu¹⁴ onun muhtevasının baştan sona bir iletişim sürecinin varlığını ortaya koyarken, bu sürece bütün varlık alanlarını katmış ve iletişim kurulmasını öğütlemiştir.¹⁵

Nitekim Kur'an'da, yeryüzünde halife olarak yaratılan insana, manaya delalet eden lafızların ve kavramların öğretildiği,¹⁶ dil meydana getirme kabiliyetinin

⁶ Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hûd 11/13; Hicr 15/9; İsrâ 17/88; Tûr 52/33-34.

⁷ Âl-i İmrân 3/110.

⁸ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, İstanbul 2002, c. IV, s. 306.

⁹ Karşılıklı olarak birbirinizle iletişim, tanışma ve bilgi aktarım düzeni içinde hayat sürmek.

¹⁰ Ali Türkmen, İslâm İletişim Hukuku, Samsun 1996, s. 269.

¹¹ Hucûrât 49/13

¹² Komisyon, Kur'an Yolu, Ankara 2006, c. II, s. 287.

¹³ Mustafa Köylü, Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim, Ankara 2003, s. 101 vd.

¹⁴ Bu konudaki bazı âyetler için bkz.: Mâide 5/92, 99; En'âm 6/70, 80, 90, 92, 126; A'râf 7/1, 164, 184, 188, 199; Tevbe 9/11, 122; Yûnus 10/2, 57; Hûd 11/2, 12, 57, 114, 120; Yûsuf 12/104; Ra'd 13/7, 19, 36, 40; İbrâhim 14/5; Hicr 15/89.

¹⁵ Türkmen, age., s.175.

¹⁶ Muhammed Tahir İbn 'Âşûr, Tefsirü'l- Tahrir ve't- Tenvîr, y.y., trs, c. I, s. 409-410; Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1996, c. I, s. 12.

verildiği ifade edilmektedir.¹⁷ İnsanoğluna öğretilen ve verilen kabiliyetler sayesinde, her zaman ve mekânda iletişim kurmak onun yaratılışının gereği olmuştur.¹⁸ Çünkü insan diğer varlık kategorilerinden üstün bir konuma sahip olup,¹⁹ dil ve renk,²⁰ inanç ve düşünce, yol ve yöntem²¹ gibi açılardan farklı yaratılmıştır. Allah'ın koymuş olduğu yaratılış yasaları gereği insanlar; mal, kuvvet, kabiliyet ve akıl bakımından da birbirinden farklı yaratılmıştır. Eğer insanlar arasında hiçbir farklılık bulunmasaydı, dünyada belli bir düzen kurulmazdı.²² Hiç şüphesiz insanlar arasında ki maddi ve mânevi farklılıklar iletişimi doğuran en temel unsurlardan biridir.²³

Kuran'daki âyetler incelendiğinde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin, Allah ile gönderildikleri toplumlar arasında iletişimi gerçekleştirmeye gayreti,²⁴ ilâhi mesajın toplumlara ulaşmasını sağlamıştır. Bu noktada dinlerin yayılmasında iletişimin önemli etkisi olmuştur. Özellikle semavi dinlerin yayılması ve yaşaması, "tebliğ" dediğimiz iletişim yoluyla mümkün olmuştur. Peygamberlerin, "rasul" ve "nebi" (elçi ve haber veren) olarak isimlendirilmeleri, temel görevlerinin de tebliğ olarak belirlenmesi²⁵ din ve iletişimin birbiriyle ne kadar ilgili olduğunu gösteren hususlardır. Buradaki risâleti (mesajı), tebliğ etme veya bildirme basit manada tek yönlü bir iletişim olmayıp, peygamberlerin ilâhi mesajları iletmeleri ve muhatapların bunlara karşı sözlü ve fiili, tavır ve davranışlarında ki²⁶ geri bildirim farklılıkları düşünüldüğünde, çok boyutlu bir iletişimden söz etmemiz mümkün olmaktadır.

Bu durum dinin insanla beraber var olan ve yaşamaya devam eden bir hakikat olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca anlaşılması ve toplumsal sonuç doğurması için dini duygu, düşünce ve heyecanın anlatılması, iletilmesi ve bir şekilde açığa vurulması gerekir ki insan ruhuna destek ve teselli kaynağı olsun.²⁷ İşte dinin bu boyutu, peygamberlerin Allah'tan aldıkları ilâhi mesajları yaşadıkları toplumlara iletmeleri neticesinde olmuştur. Kur'an'da bu durum şöyle zikredilmiştir. "*Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.*"²⁸; "*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini okuyacak, kitap ve hikmeti öğrete-*

¹⁷ Komisyon, age., c. I, s. 105.

¹⁸ Abdülhakim b. Muhammed el-Hindi el-Pencabi Siyalkûti, Siyalkûti ale't-Tasavvurat, İstanbul 1307, s. 93.

¹⁹ Bakara 2/30.

²⁰ Rum 30/22.

²¹ Mâide 5/48.

²² Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1998, c. III, s. 270; Abdurrahman Dodurgalı, İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim, İstanbul 1995, s. 23 vd.

²³ Türkmen, age., s. 188.

²⁴ İbrâhim 14/4; Nahl 16/36; Mü'minûn 23/44.

²⁵ En'âm 6/48, 130; A'râf 7/35; İbrâhim 14/4; 'Ankebût 29/18; Şûra 42/48.

²⁶ Bakara 2/139; En'âm 6/25; Âl-i İmrân 3/119; İbrâhîm 14/9; Mütâffifin 83/30; Mücâdele 58/1, 11.

²⁷ Yünni Sezen, Sosyoloji Açısından Din, İstanbul 1998, s. 111 vd.

²⁸ Fâtır 35/24.

cek, onları temizleyecek bir peygamber gönder..."²⁹ Bu âyette geçen okuma, öğretme ve temizleme kavramları din eğitimi faaliyeti ve amacını beyan ettiği kadar, iletişim sürecini de ifade etmektedir.

İletişime genel manada bir alan belirleyen İslâm'ın bu konuya verdiği önemi değişik açılardan inceleyebiliriz. Öncelikle İslâm davetinin bir ön adımı olarak iletişim, başta peygamberler olmak üzere bütün davetçilerin önem verdiği bir husustur. Böylece ilâhî davet en ücra yerlere kadar yayılmıştır. Bu yayılma güzel sözle, güzel mücadeleyle ve ikna edici yöntemlerle olmuştur.³⁰

Öte yandan Peygamberler gönderildikleri toplumlarla hiçbir şart ve durumda iletişimlerini kesmemişlerdir. İnsanlarla iletişim kurabilecekleri meşru olan her türlü yöntemi değerlendirmişlerdir. Nitekim Hz. Nuh'un kavmiyle olan mücadelesini anlatan âyetlerde bu konu şöyle açıklanır: "*Nuh şöyle dedi: " Rabbim! Doğrusu ben, kavmimi gece gündüz tevhit inancına davet ettim. Fakat benim davetimi, ancak benden uzaklaşmalarını arttırdı. Her ne zaman onları benim başışlamana çağırırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine başlarına çektiler, direndiler ve büyüklendikçe büyüklendiler. Sonra ben onları açıkça çağırdım. Sonra onlara davetimi hem açık ilan ettim, hem de gizlice. Özel olarak kendileriyle konuştum.*"³¹

Görüldüğü üzere ayetlerde açık ve gizli davet şekillerinden bahsedilmektedir. Nuh'un gayesi onlarla sağlıklı bir diyalog kurup mesajını onlara ulaştırmaktı. Bunun için etkili olabileceğini zannettiği her türlü söyleyiş tarzı ve yöntemi denemekteydi.³² Hz. Muhammed ile diğer peygamberlerin dinî iletişimleri arasındaki en temel fark, daha önceki peygamberlerin ilâhî mesajı iletmesi yalnızca kendi kavimleri ve topluluklarıyla sınırlı iken, Hz. Muhammed'in mesajı bütün insanlığa yönelikti. Bu sebeple O'nun iletişim alanı bütün insanlıktı.³³

Bu ve benzeri âyetlerden, iletişimin temelde iki boyutunun varlığından söz etmemiz mümkün olmaktadır. Birincisi tebliğ, ikincisi ise davettir.

Tebliğle ilgili Kur'an'da pek çok âyet vardır: "*Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.*", "*Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.*"³⁴, "*Benim elimden gelen sadece Allah'ın ulaştırmak ve emirlerini bildirmektir...*"³⁵

²⁹ Bakara 2/129.

³⁰ Bakara 2/263; Nahl 16/125; Tâhâ 20/44; Fussılet 41/34.

³¹ Nûh 71/5-9.

³² Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er'Râzi, Mefatihü'l-Gayb, Beyrut 1985, c. XV, s.136; Komisyon, age., c.V, s. 465.

³³ Nisâ 4/1.; Enbiyâ 21/107.

³⁴ A'râf 7/62, 68.

³⁵ Cin 72/23.

Kur'an'da geçen davetle ilgili olarak da şu âyetler verilebilir: " *Sen Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et...*"³⁶; " *De ki: İşte benim yolum budur. Beni ve beni izleyenler, Allah'a bir basiretle/aydınlık davet ederim...*"³⁷;" *Ey peygamber! Biz seni bir şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izni ile Allah'a çağırın bir davetçi ve aydınlatan bir kandil olarak gönderdik.*"³⁸

Kur'an ilâhî mesajın insanlara iletilmesinde sadece Hz. peygamberi değil, bütün müslümanları sorumlu tutmuştur. Allah bu sorumluluğun yerine getirilmesinde uygulanacak iletişim metotlarını da göstermiştir. Sözü en güzeli olarak kendini tanıtan Kur'an³⁹ güzel konuşmaya büyük önem vermektedir. "...*En güzel sözü söyleyin...*"⁴⁰; "...*insanlara güzel söz söyleyin...*"⁴¹ şeklindeki âyetler de insanların konuşmalarında dikkatli olmalarını ve sözün en güzelini söylemelerini tavsiye etmektedir. İnsanlığın rehberleri durumunda olan peygamberlerinden, Firavun'u hakka davet etmek üzere görevlendirdiği Hz. Musa ve Harun'a " *Ona yumuşak söz söyleyin, belki düşünür...*"⁴² derken, Hz. Muhammed'e de "... *kendilerine öğüt ver ve onlara kendileri hakkında etkili söz söyle!*"⁴³ diye emretmektedir.

Öte yandan insanı, Rabbiyle ve tüm kâinatla iletişim kurmaya teşvik eden Kur'an " *Onlar ki, Allah'ın sıkı tutulmasını buyurduğu (bağları) sıkı tutarlar;...*"⁴⁴ emri ile sosyal iletişime verdiği önemi ortaya koymaktadır. Sosyal ilişkilerden doğan bağlar; akrabalık bağları, iman bağı ve bu bağlar dolayısıyla herkesin imkânları nispetinde birbirine ihsanda bulunması, yardım etmesi, merhametli davranması, nasihat etmesi, tefrikaya neden olacak davranışlardan kaçınması, selam vermesi, hasta ziyaretinde bulunması, taziyede bulunması gibi sorumluluklar anlaşılabilir. Başka bir ifade ile her türlü sosyal bağlar ve sorumluluklar bu âyetin hükmüne dâhildir denilebilir.⁴⁵

Kur'an'ı Kerim, nâzil olmaya başladığı günden itibaren mucizevî dili ve üslubuyla bütün insanları kendisine kulak vermeye, onunla iletişim kurmaya adeta mecbur etmiştir. En azılı muhalifleri bile gizli de olsa onu dinlemekten kendilerini alıkoyamamış, onun fesahat ve belâgatından son derece etkilenmişlerdir. Dolayısıyla Kur'an, o günün en yaygın ve muteber medyatik faaliyeti olan cahiliye şiirini gölgede bırakmış ve hatta en meşhur şiirlerden olan " *Muallekat-ı*

³⁶ Nahl 16/125.

³⁷ Yusuf 12/108.

³⁸ Ahzâb 33/45, 46.

³⁹ Zümer 39/18.

⁴⁰ İsrâ 17/53.

⁴¹ Bakara 2/83.

⁴² Tâhâ 20/44.

⁴³ Nisa 4/63.

⁴⁴ Ra'd 13/21.

⁴⁵ Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez' Zemahşeri, el-Keşşaf, Beyrut 1977, c. II, s. 357; Esed, age., c. II, s. 491.

Seb'a'yı bile Kâbe duvarından indirmeye mahkûm etmiştir. Kâbe'nin duvarlarına asılı şiirler, Kur'an'ın belâgati karşısında etkisini yitirmiştir.⁴⁶

Sonuç olarak İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an, nazım ve üslubuyla başlı başına bir iletişim mucizesinin göstergesidir. Kur'an, "Oku" emriyle⁴⁷ insanı hem Kur'an'dan âyetler okumaya, hem de gözlem ve tefekkürle keşfine çıktığı kâinatı okumaya ve öğrenmeye teşvik ederek insanı adeta bir iletişim ağının içine sokmuştur.⁴⁸

II. KUR'AN'DA İLETİŞİM ENGELLERİ

İletişim sürecini olumsuz etkileyen bütün unsurlar iletişim engellerini oluşturmaktadır. Bu engelleri en genel ifadesi ile psiko-sosyal ve fiziksel engeller olarak sınıflamak mümkündür.⁴⁹ Psikolojik engeller ve çevresel olumsuzluklar, genellikle verici ile alıcı arasındaki uyumun gerçekleştirilememesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin insanı sadece bazı davranışlarını ele alarak değerlendirmek muhatap hakkında yanlış sonuçlara varmamızı sağlar. Çünkü her insanda iyi yönler olduğu gibi, kötü yönler de vardır. Hiç şüphesiz bu farklılıklar, insan psikolojisindeki etki alanına göre insanın maddi ve manevî ilişkilerini ve iletişimini etkilemektedir.

İnsanın psikolojik hayatı söz konusu farklılıklar arasında bir ritim manzarası göstermekte, yani yükselip alçalmaktadır.⁵⁰ Normal hayat bu iniş-çıkışların sekete uğramadan gerçekleşmesidir.⁵¹ Daha açık bir ifadeyle insanî zaafların kişiyi düşürmüş olduğu olumsuzluklardan, insanın fitraten sahip olduğu güzellikler kurtaracaktır. Bu mânevî gelişmişliği gerçekleştirmeyi başaramadığımızda hem bireysel hayatımız hem de sosyal hayatımızın olumsuz etkileneceği muhakkaktır.

Bilindiği gibi insanın fitraten sahip olduğu özellikler, onun ilişki ve iletişimini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Mesela, hiddet (gazap) insana hâkim olduğunda kişide kızmak, dövmek ve saldırmak şeklinde kendini gösterirken, cömertlik duygusu ise yardım severlik ve hayırda yarışma şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁵² Kur'an, öngördüğü bu iletişim anlayışının; insan fitratına yerleştirilen

⁴⁶ Muhammed Muvaffik Ğalayini, *Vesail'ul-İ'lâm*, Cidde 1985, s. 110 vd.; İsmail Karacam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, İstanbul 2007, s. 446 vd.

⁴⁷ 'Alak 96/1, 3.

⁴⁸ Yûnus 10/6; Şu'arâ 26/7, Fâtır 35/27, 28; Fussilet 41/53; Câsiye 45/3, 4, 5; Hadîd 57/17.

⁴⁹ Zeyyat Sabuncuoğlu ve Murat Gümüş, *Öğütlerle İletişim*, İstanbul 2008, s.175 Tutar/Yılmaz, age., s. 71 vd.; İrfan Çağlar ve Sabiha Kılıç, *Genel İletişim*, Ankara 2008, s. 27.

⁵⁰ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İstanbul 1989, s. 108.

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul 1967, s. 41 vd.

⁵² Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhyâu Ulûmî'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975, c. II, s. 1356.

bütün duyguların yaratılış gayesine uygun bir şekilde geliştirilmesi ve yönlendirilmesiyle mümkün olacağını beyan etmektedir.

A. Kur'an'da İnsanın Olumsuz Vasıfları

Kâinatın en şerefli varlığı olarak yaratılan insanın fitratıyla beraber gelen bir takım özellikleri vardır. İnsanın biyolojik, fizyolojik, psikolojik olarak diğer varlıklarda bulunmayan bir takım üstün yeteneklere sahip olmasının yanında bazı zaaflarının bulunduğu Kur'an işaret etmektedir. İnsan, benliğinde bulunan bir kuvvetleri dünyada gerektiği gibi, gerektiği yerde ve zamanda kullanmak, bunların aşırı taraflarını ilâhi prensiplere uygun şekilde terbiye etmek ihtiyacıdadır.⁵³ Çünkü insanlardaki olumsuz duygular, kişiler arası ilişkilerden, ruhsal sağlığa, dini tutum ve davranışlardan, iş hayatımıza kadar ilişkide olduğumuz her alanla doğrudan ilgilidir. İnsandaki bu olumsuz vasıflar, ancak eğitimle ortadan kaldırılabılır.⁵⁴ Kur'an'ın insanın ahlâki zayıflığından bahsettiği her yerde iman edenlerin bundan istisna edilmiş olması⁵⁵, insanın aklı ve kalbi önündeki suni engeller kaldırıldığında, maddi ve manevî gelişimini gerçekleştirecek donanıma sahip olduğunun göstergesidir.

İnsan fitratına zıt duyguların birlikte kodlanmış olması, bu zıtlıklar içerisinde dengeyi yakalama zorluğu ve bunun için gerekli olan mücadelenin önemi inkar edilmez bir gerçekliktir. Bunun için ilk olarak bu duyguları fark edecek kalp eğitiminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu mekanizma ihsandır; Allah'ı görmüşçasına davranışları tanzim etmektir. Ancak bu seviyeye gelebilmek ciddi bir gayret gerektirmektedir. Buna karşılık duygunun niteliği ne olursa olsun, fazla yoğun ya da uzun süreli yaşanan duygular olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden, bu duyguların da kontrol edilmesi önemlidir.⁵⁶

Kuran'ın yetiştirmek istediği insan, melekleşme sürecine katılan bir varlık değil, insan-ı kâmil özellikleriyle davranan erdemli bir varlıktır. Bu sebeple insanın acelecilik yönünü teenni ile nankörlük yönünü teşekkürle, zalimlik yönünü adalette, cimrilik yönünü cömertlikle, cahillik yönünü bilgilenmekle ve kibirli yönünü mütevazılıkla tedavi etmektedir.⁵⁷ Böylece insanoğlunun hem maddi hem de manevî ihtiyaçları doğru ve dengeli bir şekilde geliştirilmiş olacaktır. Bu da beraberinde insanın kendisi ve etrafıyla barışık, sevgi, saygı ve adalet temelli bir iletişim sürecini ortaya çıkaracaktır.⁵⁸

Kur'an'ın işaret ettiği insanî zaaflarının her biri, bir diğerinden bağımsız değildir. Bilakis hepsinin birbirleriyle yakın ilişkisi vardır. Onlardan birisi kişinin benliğe

⁵³ İsfehani, İnsan, çev. Mevlüt F. İslamoğlu, İstanbul 1996, s.177; Çamdibi, Din Eğitiminde İnsan ve Hayat, s. 86 vd.

⁵⁴ Çamdibi, Din Eğitiminde İnsan ve Hayat, s. 89.

⁵⁵ Seyyid Ebü'l-A'la el-Mevdûdî, Tefhimü'l-Kur'an, çev. Ahmed Asrar, İstanbul 1997, c. V, s.461.

⁵⁶ Turgay Şirin, Kişisel Gelişim Medeniyeti, İstanbul 2005, s. 160.

⁵⁷ Ramazan Altıntaş, İslam İnsanı, İstanbul 1997, s 16.

⁵⁸ Çamdibi, Eğitim ilkeleri ve Rehberlik, s. 138 vd.

nüfuz ettiğinde diğerleri de benliği tahrip etmek üzere hemen harekete geçmektedir.⁵⁹ Kur'an'da açıklanan bu zaaf lar şu başlıklar altında incelenebilir.

a. Zayıflık

İnsanın doğuştan getirdiği hem biyolojik hem de psikolojik zayıflığına Kur'an dikkat çekerek, insanın zayıf bir varlık olarak yaratıldığına temas tir.⁶⁰ "Allah sizden (ağır teklifleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."⁶¹ İnsanların duygu gelişiminde, birçok motif ve kompleksin etkisinin varlığı uzmanlar tarafından ortaya konmuştur.⁶² Her gelişen duygu da yeni bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu durum doğuştan olan zaaf ların haricinde birçok zaaf in oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁶³

Nitekim Fahrettin Razî'nin (öl. 606/1209) insanın zayıf yaratılışını bu zaviyen ele alarak bu gibi âyetlerde ifade edilen zayıflığın, beden zayıflığı olmadığı, bundan amacın insanı şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağır an sebep ve etkilerin çokluğu olduğunu ifade etmesi⁶⁴ bunu desteklemektedir. İnsanın gerek fitraten getirdiği zaaf lar gerekse yaşam boyunca elde ettiği zaaf lar kişinin şuur altından çıkıp doyurulmak, tatmin edilmek ister.⁶⁵ Şayet tatmin edilmezler ise kişide bunalımların oluşmasına zemin hazırlarlar.⁶⁶ Böylece kişi yaratıcıya karşı günahkâr, insanlara karşı ise hak hukuk tanımaz bir birey olurlar.

Muhammed Esed'e (öl. 1412/1992) göre, Allah'ın insanlardan yükü hafifletmesinin anlamı, insanın ruhu ile bedeni istekleri arasındaki bütün çatışma ihtimallerini ortadan kaldırmak ve ona insan tabiatının, bu iki unsurunun uyumlu bir hale getirebileceği ve tam bir olgunluğa ulaştırabileceği bir hayat tarzını göstermektir.⁶⁷ İnsanın zayıf yaratılışı aşağıda sayılacak problemlerle onu sürekli karşı karşıya getirmektedir. Yaratıcıya sığınma ve kulluğa geçişte olumlu rol oynaması gereken bu zaaf lar, çoğu zaman benliği kuşatarak insanı kulluktan alıkoyan faktörlere dönüşmekte⁶⁸ hem Allah hem de bütün varlık alanları ile iletişimi olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

⁵⁹ Ahmet Koç, Kur'an'da İnsan Ve Hz. Muhammed, İstanbul 2005, s. 86.

⁶⁰ Rûm 30/54; Enfâl 8/66.

⁶¹ Nisa 4/28.

⁶² İbrahim Ethem, Başaran, Eğitim Psikolojisi., Ankara 1996, s. 120 vd.

⁶³ Ayhan Songar, Çeşitleme, İstanbul 1981, s. 23.

⁶⁴ Razî, age., c. V., s. 70.

⁶⁵ Çamdibi, Eğitimin İlkeleri ve Rehberlik, İstanbul 2007, s. 145.

⁶⁶ Songar, age., a.y.

⁶⁷ Esed, age., I, 141.

⁶⁸ Koç, age., s. 88.

b. Acelecilik

Acelecilik vasfı, Kur'an'da genellikle "itidali korumak, tahammül göstermek" anlamındaki sabrın karşıtı olarak, insanın fitratında olan özelliklerden biridir.⁶⁹ İnsanın bu aceleci vasfı, Peygamberlerin bildirdiklerini derhal gözıyla görmek isteyecek ölçüdedir. Bu istediği şey kendi aleyhine bile olsa acelecilikten vazgeçmez. Bu gerçeğin Kur'an da yansıması "*İnsan, hayra dua eder gibi, şerre dua etmektedir, insan pek acelecidir.*"⁷⁰; "*Rabbimiz! Bizim payımızı hesap gününden önce ver.*" dediler.⁷¹ şeklindedir. İnsanın fitraten sahip olduğu bu özellik Kur'an da yerilmiştir. Öyle ki sonuçları yönüyle müspet veya menfi olup olmadığını düşünmeden, insanın her isteğinin hemen oluvermesini beklemesinin sonuçları bakımından olumsuz olabilmektedir.

Öte yandan insanoğlu günlük hayatında aceleciliği yüzünden uğradığı sıkıntı ve belaların daha ağırını ebedi hayat ile ilgili olarak yapacağı tercihlerde görülmektedir. Bu duygu tahlil edildiğinde kişinin acelecilik vasfının, insanın huzursuzluğu, şüpheciliği, güvensizliği, sabırsızlığı ve korkuları ile yakından ilgili olduğu anlaşılır. Başka bir ifade ile insan acele ederken bir anlamda huzuru, itminanı ve güveni aramaktadır. İnançsızlıktan kaynaklanan telaş ve panik hali, makul ve mantıklı düşünmeye engel olmaktadır. Elçilerin getirdiklerinin doğruluğunu görmek için, inzar edildiği azabın hemen gelmesini isteyecek kadar aceleci bir insan "*doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğın azabı getir*" der.⁷² Oysa onlardan önce kendileri gibi nice azaba uğrayan insanlar gelip geçmiştir. "*Senden azabı çabuk istiyorlar. Elbette Allah sözünden caymaz. Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.*"⁷³; "*İnsanların, hayrı acele istemeleri gibi, Allah da onlara şerri acele verseydi, süreleri hemen bitirilmiş olurdu. Ama biz, bizimle buluşmayı ummayanları bırakırız, azgınlıkları içinde bocalar, dururlar.*"⁷⁴ Söz konusu ayetler konuya örneklik teşkil etmektedir.

İnsanın yaratılışındaki zayıflık, cahillik, zalimlik, nankörlük gibi özellikler acelecilikle birleşince, aklın kullanılmasına engel olmaktadır.⁷⁵ Aceleyle, mantıklı düşünce üretemeyen insan olumlu iletişim ve sosyal ilişki geliştiremez. Bu bireyler sosyal ilişkilerinde başarısızdırlar. Fert ve toplumlar bu durumdan uzaklaştığı ölçüde huzurlu ve başarılı iletişim geliştirebilirler.⁷⁶

Acelecilik vasfının iyi yönde kullanılması hiç şüphesiz insana bir takım maddi-manevî menfaatler de kazandırmaktadır. Kur'an da İyilikte ve hayırda yarışmak

⁶⁹ Enbiyâ 21/37.

⁷⁰ İsrâ 17/11.

⁷¹ Sad 38/16.

⁷² Şu'arâ 26/204.

⁷³ Hac 22/47.

⁷⁴ Yunus 10/11.

⁷⁵ Koç, age., s. 103.

⁷⁶ Sert, age., s. 342.

şeklindeki acelecilik övülmüştür.⁷⁷ Bu durumda acelecilik bir vazifeyi hakkıyla değil üstün körü yapmak, sabırsız ve hırslı tutumlarla bencilliği ve peşin menfaati ön plana çıkarmak şeklinde anlaşıldığında yerilmiştir. Öte yandan acelecilik, belki önceliklerin sıralanması, her anın değerlendirilmesi, meskenet ve rehabetin karşısı olarak çalışkanlık ve hareketlilik olarak anlaşıldığında şüphesiz insana olumlu katkılar sağlayacak bir özelliktir.⁷⁸

c. Kibir

Gösteriş ve kibir sonradan görme, kendine güveni olmayan kişilerin davranış biçimidir. İnsanın bu özelliği ona huzurdan ziyade rahatsızlık verir. İnsanın bu olumsuz yönünü; yaratanın nimetlerini unutmaya, iyiliklere karşı nankörlük zaafı beslemektir.⁷⁹ Bu özellikler, insanı yaratana karşı isyana sürükler.⁸⁰ Dolayısıyla bu vasıf insanı sadece ahiret nimetlerinden mahrum bırakmaz aynı zamanda dünya nimetlerinden de uzaklaştırır.⁸¹ İnsanoğlu geçici birtakım dünya menfaatlerini elde ettiği zaman kendisini her şeyin hâkimi gibi görmeye başlar. Kendisinin üzerinde güç ve kudret sahibi bir varlığın olduğunu ve elinde olan bütün bu imkânları bir anda alabileceğini unutturur.⁸²

Hız. Musa'nın kavminden olan Karun Kur'an'da azgın zengin örneğidir. Ona verilen hazinelerin anahtarlarını taşımak güçlü bir topluluğa bile zor gelirken o, isyan etmiş, insanlara iyilik etmeyi reddetmiş, sahip olduğu servetin Allah'ın bir lütfu olduğunu unutarak bunun kendisine "bilgisi sayesinde verildiğini" söylemiştir de bütün servetiyle birlikte yok olmuştur.⁸³

İstiğna ile azgınlık birbiriyle yakından ilişkilidir. Kendi gücüne aşırı derecede güven duyan, kendini her türlü ihtiyaçtan beri sayan ve kendini yeterli gören insan, Allah tarafından imtihan için verilen nimetlerin kadrini ve gayesini bilmemekle ciddi bir yanılma içine düşmekte ve varlığın gerçek sahibini unutmaktadır.⁸⁴

Büyükleme, insanı yaptıklarını alabildiğince büyük görmeye, tenkit edilemez ve kendini yanılmaz görmeye iter.⁸⁵ Bu zaaf insanı hem dünya hem de ahiret mutluluk ve saadetinin önünde büyük engeldir.⁸⁶ Çünkü bu duygu kişiyi gösteriş yarışını ve tatminsizliğe sürüklemektedir.

⁷⁷ Bakara 27/148; Mü'minün 23/61.

⁷⁸ Koç, age., s. 104.

⁷⁹ Koç, age., s. 100.

⁸⁰ Alâk 96/6-7.

⁸¹ En'âm 6/146.

⁸² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul ty., c. IX, s. 327.

⁸³ Kasas 28/76-81.

⁸⁴ Komisyon, age., c. IV, s. 246.

⁸⁵ M. Faruk Bayraktar, Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, İstanbul 1994, s. 159.

⁸⁶ Nisâ 4/36.

Kibir en büyük tesirini, insanları birbirinden nefret ettirmek ve sosyal hayata hizipler ve düşmanlıklar sokarak fertler arasındaki yardımlaşma ruhunu sekteye uğratmakla göstermektedir.⁸⁷ Toplumun kolayca incinmesine yol açan kibir, büyük oranda bir ruhsal hastalık olarak kabul edilmektedir.⁸⁸ Kur'an da özellikle fiil-sıfat olan "*mütekebbir*" kullanımında kibirliliğin anlık bir duygusal heyecandan ziyade, kâfirin kalıcı bir sıfatı olarak gösterilmesi,⁸⁹ ruhi bir hastalık olduğunun kanıtıdır. Aynı zamanda bu, din duygusunu yok eden, kişiliği öldüren ve şahsiyeti bozan bir hastalıktır.⁹⁰

d. Hırs, Kıskançlık ve Cimrilik

İnsanın dünya nimetlerine meyilli oluşunu körükleyen, aynı zamanda bu meyilin bir sonucu olarak ortaya çıkan ihtiras, kıskançlık ve cimrilik duyguları birbiriyle sıkı irtibat halindedir. Dünyaya aşırı rağbet edip varlığı onunla sınırlandırmak, ona karşı hırslı olmaya, nimete mazhar olmuş başka insanları kıskanmaya, kendi sahip olduklarından başkalarını mahrum etmeye, daha da ileri giderek onların ellerindekine göz dikmeye yol açmaktadır.⁹¹

İnsanın hırslı olması, bu dünyanın geçici nimetlerine aşırı derecede bağlanması ve onlara dalarak tüm benliğini orada bırakması demektir. Yani kalbini, beynini, bu geçici nimetlerin esiri etmesidir. İnsanın bu özelliği Kuran'da şu şekilde ortaya konmaktadır: "*Gerçekten insan; hırsına düşkün yaratılmıştır.*"⁹² Yani insan kendini, aynı derecede hem verimli başarılarla hem de kronik memnuniyetsizlik ve hayal kırıklıklarına sürükleyen bir iç tatminsizlik ile donatılmıştır.⁹³ Hoşuna gitmeyen bir şey başına geldiği zaman hemen sızlanır, kendisine bir hayır dokunduğunda ise onu insanlardan esirger, onlara karşı cimri davranır. Her şeyi kendi menfaati doğrultusunda yorumlar. Başkasının da faydalanmasını aklına getirmez. Âyette geçen "*helû*" kelimesinde bir çabukluk manası bulunur. Bu kelime bir taraftan tahammülsüzlük, aşırı derece düşkünlük anlamlarını taşımakla birlikte; tamahkârlık, tatminsizlik, acelecilik, sabırsızlık, yılgınlık ve sızlanma gibi insanların tabiatında var olan bazı olumsuz özellikler ifade eder.⁹⁴

İbn Abbas, insanın hırslı olmasını, kendisine helal olmayan şeylere karşı istekli olmak, Said b. Cübeyr; cimri olmak, İkrime ise memnuniyetsiz olmak, şeklinde açıklamıştır.⁹⁵ Hırs, doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik durumudur. Hırslı kişi yalnızca hırs duyduğu şey için yaşamaya başlar ve çoğunlukla bu

⁸⁷ Affif Abdülfettah Tebbare, *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, Beyrut 1980, s.228.

⁸⁸ Hayrani Altıntaş, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme", AÜİFD. Ankara 1989, s. 53.

⁸⁹ İzutsu, Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, İstanbul1991, s. 197.

⁹⁰ Abdullah Nasuh Ulvan, *İslam Davetçilerine*, çev. Merdan Güneş, İstanbul ts., s. 65.

⁹¹ Nisâ 4/53-54.

⁹² Meâric 70/19.

⁹³ Esed, age., c. III, s. 1187.

⁹⁴ Komisyon, age., c. V, s. 458.

⁹⁵ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut 1985, c. V, s. 452.

uğurda çekinmeden herkese zarar verebilir. Hırsın iyiye ya da kötüye kullanılmasına göre iyi veya kötü hırs olarak da değerlendirilir.⁹⁶ Yerilen olumsuz hırs, hayırlı işler yapıp ahreti kazanma hırsı değil, dünyada mal mülk biriktirip kötü yolda sarf etme ve paylaşmamaya yönelik duygudur.

Dolayısıyla da, kıskançlığı körükleyen en önemli etkidir. Kıskançlık ise insanı içten içe huzursuz eden, ıstırap veren bir reaksiyon olmakla birlikte içinde başka çeşitten reaksiyon unsurlarını, özellikle de nefret duygusunu barındıran kompleks bir reaksiyondur.⁹⁷ Benliği kuşatması halinde insan en yakınlarının canına bile kastedebilmektedir. Kur'an'da anlatılan Hz. Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında⁹⁸ bu gerçeği görmek mümkündür.

Cimrilik; maddiyatı hâkimiyet altına almak gayesiyle normal dışı tasarrufta bulunmaktır. Bu da büyük oranda insandaki muhafaza içgüdüsünün bozulması ve fesada uğramasıdır.⁹⁹ Bundan dolayı şiddetli aç gözlülüğe sebep olan ve *buhl* denilen cimrilik hırsa da kaynaklık eden bir duygu şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁰

Haset, hırs ve gurur ile yakın münasebeti olan cimrilik, aynı zamanda psikik bir dengesizliktir.¹⁰¹ Konu ile ilgili naslar, cimriliğin insan tabiatına yerleşen bir huy olduğunu ifade etmektedirler. "*De ki: Eğer rabbimin rahmet hazinesine sizler sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız zaten insan (tabiatı gereği) çok cimridir.*"¹⁰² Bu âyet, cimriliğin insan psikolojisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu nefsin cimrilikle damgalandığını belirtmektedir.¹⁰³ Bugün de, her insanda bu halin doğal olarak bulunduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁴ Hatta cimriliğin insani zaafılar arasında en köklü olanlardan biri olduğunu söylemek dahi mümkündür: "*Ama o sarp geçidi geçmeye katlanmadı. O sarp geçidin ne olduğunu bilir misin? Bir köle ya da esirin bağıni çözüp hürriyetine kavuşturacaktır. Veya açlık gününde (kutluk zamanlarında) hısum sayılan bir yetime veya yere serilmiş (bitkin kimsesiz) bir yoksula yedirmektir...*"¹⁰⁵ Cimriliğin ruhtaki köklü tesirine temas eden bu âyette, bir kölenin hürriyetine kavuşturulması, açlık zamanında bir yetimi veya fakiri kurtarmanın âdeta sarp bir yokuşu tırmanmaya benzetilmesi, cimriliğin ruhta olan en köklü zaafılardan biri olduğunu, izalesinin başarılması için çok büyük bir çabanın gerekeceğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu konuda Kur'an da nefsin cimriliğini yenen kimsenin kurtulacağını, ehl-i

⁹⁶ Adem Dölek "Sünnet İşığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları", HÜİFD., Şanlıurfa 2003., s. 51.

⁹⁷ M. Osman Necati, Kur'an ve Psikoloji, Ankara 1998, s. 80 vd.

⁹⁸ Yûsuf 12/8-9.

⁹⁹ Altıntaş, agm., s. 36.

¹⁰⁰ Muhammed b. Muhammed Ebussuûd, İrşadü'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'ân-ı Kerimî, Beyrut 1982, c. IV, s. 408

¹⁰¹ Altıntaş, agm., s.36.

¹⁰² İsrâ 17/100

¹⁰³ Razî, age., c. XI., s. 66.

¹⁰⁴ Altıntaş, agm., s. 36.

¹⁰⁵ Beled 90/11-16.

necat olacağını ifade edilmektedir: "...Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir"¹⁰⁶ Bu bağlamda olmak üzere bu duyguyu yenerek cömertlik yapmak suretiyle Mekke'li muhacir kardeşlerine bir fazilet örneğini gösteren Medine'lilerden sitayiş ile söz etmektedir.¹⁰⁷

Cimrilik, izafi bir kavram olup, mali durumun darlığı ve genişliğine göre değiştiği için buna bir sınır tayin etmek mümkün değildir. İslâm, bu duygunun fertte ruhî bir dengesizlik haline gelmemesi için, zekât gibi zorlayıcı yaptırımlarla kişiyi cömertliğe alıştırmak, tatavvu denilen tasadduk, hibe, vakf, hediye gibi ön gördüğü hayırlarla da bu duygunun fertlerde körelmesi suretiyle nefisleri tezkiye cihetine gittiğini söylemek mümkündür. Nitekim Kur'an'da, infak ile nefsi tezkiye birbiriyle irtibatlandırılmıştır.¹⁰⁸

e. Nankörlük

Kur'an'da, insanın nankörlüğü "*kfr*" den türeyen kelimelerle ifade edilmiştir. "Küfrân", nimetleri inkâr etme anlamında kullanılırken "*Küfr*" daha çok dini inkârda, "*Küfür*" ise hem dini hem de nimeti inkâr için kullanılmıştır.¹⁰⁹

Küfür kelimesi, lügatte "bir şeyi örtmek, gizlemek" anlamına gelir. Bunun içindir ki sözlük anlamıyla, tohumu toprağa eken ve böylece onu örtüp gizleyen çiftçiye¹¹⁰ ve her şeyi örtüp gizleyen geceye de "kâfir" denilmiştir.¹¹¹

Kur'an'da bu kavramın iki anlamda kullanıldığını görmekteyiz:

Biri, mutlak inkâr anlamındadır ki bu, küfür olarak kabul edilmektedir. Bu nitelik, bir zaaf olmaktan ziyade kalbin ölümüdür. Zaten Kur'an'da bu sıfat sahibi insanlar, bir ölüye benzetilmektedirler: "*(Rasulüm!) elbette sen ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp giden sağırlara o daveti işittiremezsin*"¹¹² Diğeri ise, genellikle birçok zaafî içinde toplayan, mutlak olarak nimetlerin değerini takdir etmemek anlamında olmakla beraber, zaman zaman Allah'ın nimetlerinin şükürünü gereği gibi eda etmemeyi ifade etmektedir. Bu kavramın ifade ettiği her iki anlam sahasının, Kur'an'da tarifi bulunmakta ve bu nitelik sahibi insanın ruh haline en güzel biçimde ışık tutulmaktadır:

"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, (herhalde o, rahmetimizden) tamamen ümit keser ve nankör olur. Ve eğer kendisine bir zarardan sonra ona (sıhhat ve zenginlik gibi) bir nimet tattırırsak, elbette, 'Kötülükler benden gitti.' der. Çünkü o şumarıktır, (insana karşı) böbürlen-

¹⁰⁶ Teğâbün 64/16.

¹⁰⁷ Haşr 59/9.

¹⁰⁸ Leyl 92/18.

¹⁰⁹ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el'İsfahânî, el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân. Mısır 1961, s. 433.

¹¹⁰ Hadid 57/20.

¹¹¹ İsfahâni, age., s. 653.

¹¹² Rum 30/52.

*dir. Ancak (musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir...*¹¹³ Bu âyet, varlık veya sıhhat gibi verilen bir nimetten sonra, bu nimetin elinden alınmasıyla beraber insanda meydana gelen nankörlük psikolojisini açıklamaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse "nankörlük", Kur'an'da, genellikle "şükür"ün zıttı olarak kullanılmakta,¹¹⁴ itaat yerine isyanın, şükran yerine kibrin, minnetarlık yerine kendini müstağni görme ve kadir kıymet bilmezliğin, ağırbaşlılık yerine küstahlığın ve şumarıklığın hâkim olduğu psikolojik bir sapmayı ifade etmektedir.

Kur'an'ın beyanına göre, insanın en büyük nankörlüğü Rabbine karşıdır. Yaşadığı hayatı kendisine bahşeden ölümünü ve tekrar diriltilmesini kudret elinde tutan¹¹⁵ ve sayılamayacak kadar nimeti ona bahşeden Yaratıcısına karşı insan son derece nankördür.¹¹⁶

İnsanın fırsatçı yönünü gösteren nankörlük Kur'an'da şöyle beyan edilmiştir: *"Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, yine eski halinize dönersiniz. Zaten insanoğlu nankördür."*¹¹⁷ Kişinin genişlik zamanında Allah'ı hatırlamaz iken, darlıkta onu yegâne kurtuluş vesilesi görmesi, tam anlamıyla bir fırsatçılıktır. Ayrıca âyetin son cümlesi de, birçok âyette olduğu gibi insanoğlunun doğasında nankörlüğün bulunduğu işaret etmektedir. Bu âyetlerde ifade edilen nankörlük, Allah'ın verdiği nimetleri unutarak şükürünü eda etmemeyi ifade etmektedir. Ancak bu yalnız insan ile Rabb'i arasında meydana gelmemekte, kişilerin birbirleriyle olan münasebetlerinde de büyük bir oranda bulunmakta, pek azı iyilik sahibine karşı vefalı olabilmektedir.

İnsan, kendisine yapılan iyilikleri kısa bir zaman içinde unutmakta, sanki hiç bir iyilikte bulunmamış gibi yardımı dokunan kişiye karşı menfi tavır takınabilmektedir. Aslında müslümanlık, vefakâr olmak ile doğru orantılıdır. Hatta bu haslet cahiliye döneminin en asil sayılan hasletlerinden biri olmuş ve İslâm hiç reddetmeden, bunu olduğu gibi kabul etmiştir.¹¹⁸

f. Zalimlik

Zulüm; nurun yokluğu, bir şeyi kendine ait olan yerin dışına koymak, gerek eksiklik, gerek fazlalık gerekse zaman ve yer bakımından haktan saptaktır.¹¹⁹

¹¹³ Hûd 11/9-11.

¹¹⁴ Bakara 2/152; En'âm 6/ 63-64; İbrâhim 14/6-7; Nahl 16/ 112; Neml 27/40; Lokman 31/12; Zümer 39/7; İnsan 76/3.

¹¹⁵ Bakara 2/28; Hac 22/66.

¹¹⁶ A'râf 7/10; İbrâhim 14/34; Nahl 16/18; Âdiyât 100/6.

¹¹⁷ İsrâ 17/67.

¹¹⁸ İzutsu, age., s.127.

¹¹⁹ İsfahâni, age., s. 470 vd.

Kur'a'nın en geniş ve en çok kullanılan kavramlarından biri olan zulüm kavramı türevleriyle birlikte, 289 yerde geçmektedir.¹²⁰

Kur'an'da zulüm kavramının üç kullanım boyutuna sahip olduğunu görmekteyiz:

1) İnsanla Allah arasında olan zulüm: Bu Kur'an'a göre en büyük ve en ağır zulümdür:

*"Doğrusu şirk büyük bir zulümdür..."*¹²¹ Bu âyet bize, insanla Allah arasındaki zulmün, ona denk tanrıları tutmak olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu türden olan zulmün kategorisi içine Allah'ın âyetlerini yalanlama da girmektedir.

2) İnsanların birbirlerine karşı yaptıkları zulüm: Bu tür zulüm insanlara yapılan gayr-ı meşru her türlü haksızlığı içine almaktadır. *"Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırlar, işte böylelerine acı bir azap vardır."*¹²²

3) İnsanın kendi nefesine yaptığı zulüm: Bu tür zulüm, insanın ilâhî kitapta belirtilen hususlarda lakayt davranması, gereğine göre amel etmemesi olarak ifade edilmektedir.¹²³

Kur'an'da insanın zalimlik sıfatına dikkat çeken pek çok âyet vardır. Zulüm, insanın Allah'la, insanlarla¹²⁴ ve kendisi ile olan ilişkilerinde¹²⁵ ortaya çıkmaktadır. Aslında bunların hepsi insanın kendine zulmetmesi demektir.¹²⁶ Çünkü dünyada ve âhirette zarara uğrayacak olan kendisidir.¹²⁷ En zalim olarak nitelenen insanların eylemlerine bakıldığında, bunların yine Allah ile olan ilişkilerde ortaya çıktığı görülür. İnsan, İlâhî bilgiye kulak asmadığı zaman hevasına yönelerek zulme düşmektedir.

Zulmün en ağırını açıklayan âyetlerde öne çıkan şu eylemler hep bu bağlamdadır: Allah'ın mescitlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışın,¹²⁸ Allah'ın şahadet ettiği bir hakikati gizleyen,¹²⁹ insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran¹³⁰ uydurduğu yalanı Allah'a isnad

¹²⁰ Muhammed Fuad Abdülbaki el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim, Kahire 1988, s. 551 vd.

¹²¹ Lokman 31/13.

¹²² Şûra 42/42.

¹²³ Fâtır 35/32.

¹²⁴ Şûra 42/42.

¹²⁵ Âl-i İmran 3/117, 135; Nisâ 4/110; A'râf 7/10; Nahl 16/28; Kasas 28/16, Fâtır 35/32.

¹²⁶ Bakara 2/57; A'râf 7/23, 160; Yûnus 10/44; Rûm 30/9.

¹²⁷ Yûnus 10/54.

¹²⁸ Bakara 2/114.

¹²⁹ Bakara 2/140.

¹³⁰ En'âm 6/144; Hûd 11/18; Kehf 18/15; Zümer 39/32.

eden,¹³¹ Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çeviren,¹³² kendisine bir şey vahy edilmemiş iken "*Bana vahy olundu*", "*Allah'ın indirdiği gibi âyetleri ben de indiririm*" diyen,¹³³ Hak kendine gelince onu yalanlayan,¹³⁴ İslâm'a çağırıldığında, Allah'a karşı yalan uyduran,¹³⁵ kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldığı halde onlardan yüz çeviren ve kendi yapıp ettiklerini, günahlarını, isyanlarını unutan¹³⁶ ve Rabbinin âyetleriyle öğüt verildikten sonra onlardan yüz çevirenler.¹³⁷

Bu âyetlerle ilgili dikkat çeken bir başka husus ise, âyetlerin sonunda, zalimlerin dünyada rezilliğe, ölüm anında dehşete ve âhirette acı bir azaba uğrayacakları, ayrıca bunların hidayete eremeyeceği ve Allah'ın onlardan öç alacağı şeklinde tehdit ifadelerinin yer almasıdır.

g. Unutkanlık

Kur'an'da unutkanlığı ifade eden nisyan, ezberin zıddı anlamına gelmektedir. İnsanın, ya düşünce zayıflığından ya da gaflet ve kasıttan dolayı kendisine emanet bırakılan bir şeyi unutuncaya kadar terk edip anmaması anlamını da ifade etmektedir.¹³⁸ Nisyan lügatte, insanın kendisine ulaşan bir şeyi hatırdan çıkarmasıdır ki, bu ya kalbin zaafından, ya gafletten ya da kasten olur.¹³⁹

Unutkanlık insanoğlunun zaaflarından biridir. İnsanın hayat basamaklarındaki başarısını büyük oranda engelleyen unutkanlık, Kur'an'da bir kaç safhada dile getirilmiş ve bir kaç anlamda kullanılmıştır.

1) Yeni bilgilerin eski bilgileri unutturması: Bu tür unutkanlık, hayat tecrübesi esnasında kazanılan bilgilerle ilgili olandır.¹⁴⁰

"İkisi, iki denizin birleştiği yere ulaşınca balıklarını unuttular... O da, gördün mü, o kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı unuttuğum, onu hatırlamamı bana ancak şeytan unutturdu... (dedi)"¹⁴¹ âyetleri şeytan kaynaklı normal unutkanlığı göstermektedir.

¹³¹ En'âm 6/93; Yûnus 10/17; Ankebût 29/68.

¹³² En'âm 6/21, 157; A'râf 7/37.

¹³³ En'âm 6/93.

¹³⁴ Ankebût 29/68; Zümer 39/32.

¹³⁵ Sâf 61/7.

¹³⁶ Kehf 18/57.

¹³⁷ Secde 32/22.

¹³⁸ İsfehânî, age., s.491.

¹³⁹ İsfehâni, age., s. 748.

¹⁴⁰ En'âm 6/28; Yûsuf 12/42; Mücâdele 58/19.

¹⁴¹ Kehf 18/61-63.

"Sana Kur'an'ı okutacağız, Allah'ın dilemesi hariç sen onu unutmuyacaksın..."¹⁴² âyetleri de Allah kaynaklı normal unutkanlığı göstermektedir. Normal türden olan bu unutkanlığa karşı Allah'ı anma tavsiye edilmektedir.

2) Önemsememek anlamındaki unutkanlık: Bu tür unutkanlık, zihnin bazı etkilerin tesirinde kalması veya bünyenin biyolojik bakımdan zayıflığı gibi bazı nedenlerden kaynaklanmaktadır. "...Önceden yaptıklarımı unutan kimseden daha zalim var mıdır?..."¹⁴³ âyetlerinde ele alınan bu tür bir unutkanlıktır. Bu gurup unutkanlıkta kişi, sorumluluk sahibidir.

3) Nankörlük anlamında unutkanlık: Übey İbn Halef hakkında inen "*Kendi yaradılışını unutarak bize karşı misal vermeye kalkışıyor...*",¹⁴⁴ ayeti bu tür bir unutkanlığı ifade etmektedir. Kur'an'da genellikle unutkanlığın bu çeşidi için kâfirlerin tümünü hedef alan ifadeler tercih edilmiştir.¹⁴⁵ Bu türden unutkanlık gösterenler hakkında ism-i tafdil kipi ile zalimlikleri dile getirilmekte ve kalplerinin mühürlendiği vurgulanmaktadır.¹⁴⁶

Bu unutkanlık, kâfirlerin özelliklerindedir ve büyük mesuliyet gerektiren çeşitlidir. Unutmanın, unutulmanın niteliği ile ilgili olduğuna işaret edilmişti. Eğer unutulmuş Allah'ın nimetleri ise, bu durum nankörlüğe yol açmakta, nankörlükte ısrar edince de küfrün diğer üniteleri devreye girmektedir. Bu konudaki şu ayet mânidardır: "*İnsana bir zarar dokundu mu, hemen içtenlikle Rabbine yönelerek O'na dua eder. Sonra (Rabbi) ona kendisinden bir nimet verdi mi; önceden O'na yalvarmakta olduğunu unuttur da, O'nun yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmağa başlar. De ki: "Küfürünle azıcık yaşa, sen ateş halkındansın!"*"¹⁴⁷

Konu ile ilgili diğer âyetlerde nankör ve unutan insanın kendisine verilen nimetlerin bir imtihan olduğunu bilmediği, onları kendi bilgisi ve gayretiyle elde ettiğini iddia eder.¹⁴⁸ Dolayısıyla hem yaratanına karşı hem de yaratılanlara karşı gurur ve kibir gösterir.¹⁴⁹

B. Dil Engelleri

İletişimin en temel unsuru olan dil karmaşık biçimde kullanılırsa, iletişim engeline yol açar. Bunun için mesajın iletilmesinde, kaynağın seçtiği kelimeler ve kullandığı dil, iletişimin kalitesini belirleyeceğinden, iletişimde basit, yalın ve açıklayıcı bir dil kullanılmalıdır.¹⁵⁰ İletişim zorluklarının asıl nedeni, birçok

¹⁴² A'lâ 87/6-7.

¹⁴³ Kehf 18/56.

¹⁴⁴ Yasin 36/78.

¹⁴⁵ Tevbe 9/67, Furkan 25/18, Secde 32/14, Sâd 38/26.

¹⁴⁶ Kehf 18/57.

¹⁴⁷ Zümer 39/8.

¹⁴⁸ Zümer 39/49.

¹⁴⁹ Kasas 28/76-81; Alâk 96/6-7.

¹⁵⁰ Tutar/Yılmaz, age., s. 75; Çağlar, age., s. 30.

kelimenin çoğu zaman farklı anlamlarda kullanılması ve dinleyicinin de bunları farklı anlamlandırmasıdır. Gerek dilin yapısal yetersizliği, gerekse terminolojik yetersizlikten doğan dil güçlükleri, iletişimi olumsuz etkilemektedir.¹⁵¹

Kur'an'ın ilk muhatap olduğu toplumun Arap olması, ilâhi mesajların Arapça inzâl olmasını gerekli kılmıştır. Çünkü mesajların muhataplar tarafından algılanabilmesi için mesajın anlaşılması gerekmektedir.¹⁵² Eğer ilâhi mesajlar yabancı bir dilde gönderilmiş olsaydı, onlar 'biz Arabız, yabancı dil bilmiyoruz' diye itiraz edebilecekleri ifade edilmiştir.¹⁵³

Diğer bir dil güçlüğü ise semantik engeldir. Kaynak ve alıcı tarafından kullanılan sözcüğe farklı anlamın yüklenmesidir.¹⁵⁴ Dildeki çok anlamlılık aynı dili konuşan insanlar arasında bile anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Bu durum, dildeki yetersizlik veya sosyo-kültürel farklılıktan dolayı, sözcükleri yanlış kullanma, değerlendirme ve yorumlama şeklinde kendini gösterir. Bu sebeple iletişimde açık ve anlaşılır kelimeleri kullanmak gerekir. Kur'an, mesajın anlaşılmasına engel olacak veya yanlış anlaşılmasını sağlayacak kelimelerin kullanılmaması hususunda müminlerin dikkatini çekmiştir. "*Ey iman edenler 'râinâ' demeyin, 'unzurna' deyin ve dinleyin*"¹⁵⁵ Hz. Muhammed'e karşı Yahûdilerin onu küçük düşürme ve küçümseme maksadı ile Hz. Peygamber'in dikkatini bir konuya çekmek istediklerinde "Lütfen bir dakika bakar mısınız?" anlamına gelen, fakat başka manaları da içeren "*rainâ*" kelimesini kullanmışlardır. Ayrıca bu kelime Arapçada; kibirli ve cahil insan için kullanılmaktaydı. Kur'an "*râinâ*" kelimesi gibi olumsuz anlamlar içermeyen "*bize bak*" anlamına gelecek "*unzurna*" kelimesinin kullanılmasını müslümanlara öğütlemiştir.¹⁵⁶

Kaynağın ve alıcının aynı kelime ve kavrama yükledikleri anlam farklı olabileceği gibi, bilgi sahibi olmadığı bir anlamı da içerebilir. Görüldüğü üzere dil güçlükleri semantik faktörler olarak iletişimi büyük ölçüde engelleyebilmektedir.

C. Önyargı

Önyargı; bir kimse veya bir şeyle ilgili, belirli şart, olay veya görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı olup, bilgi eksikliği sonucu oluşan ve sağduyu verilerine karşı çıkan bir durumdur.¹⁵⁷ Ön yargıların olumsuz etkileri en çok iletişim alanında kendini gösterir. Bireyin belirli konulara veya

¹⁵¹ Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 177.

¹⁵² Fussilet 41/44.

¹⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an, c. XV, Kahire 1967, 240.

¹⁵⁴ Çağlar, age., s. 30.

¹⁵⁵ Bakara 2/104.

¹⁵⁶ Komisyon, age., c. I, s. 176; Mevdûdi, age., c. I, s. 118.

¹⁵⁷ Ömer Demir/Mustafa Acara, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul 1992, s. 279; Nuri Bilgin, Sosyal Psikoloji Sözlüğü, İstanbul 2003, s. 270.

kişilere karşı önyargılı yaklaşımı; bu kişilerden gelecek mesajları ya hiç algılamamasını, ya da istediği biçimde algılamasını sağlayacaktır.¹⁵⁸

Hz. Muhammed, bir Peygamber olarak üstlendiği rol ve statü sebebiyle bazılarında yadırganmış, sunduğu mesaj ve iletişim süreci engellenmek istenmiştir. Bu tür davranışlarda, hedefin önyargılı olması etkili olmuştur. Bu yargıların oluşmasında; hedefin bilgisizliği, yanlış inançları, büyülenme duygusu, kavmiyetçilik fikri ve ekonomik kaygıları saymamız mümkündür.

Arap toplumunda müşriklerin inançları, onların ön yargılarının temelini oluşturmuştur. Hz. Muhammed'in Peygamber olarak ortaya çıkması, liderlik beklentisi içinde olan bazıları hayal kırıklığı görülmektedir.¹⁵⁹ Öyle ki onlar: "*O Kur'an (başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?*"¹⁶⁰ demişlerdir. Bilgisizlikleri ve peygamberliği krallık zannetmeleri onları böyle bir önyargıya sevk etmiştir. Onlara göre, eğer Allah, gerçekten birini peygamberlik rütbesine çıkarmak ve ona kitabı indirmek istemiş olsaydı, zengin ve güçlü bir şahsiyeti bu göreve getirirdi.¹⁶¹ Bu sebeple dediler ki: "*Bu Kur'an iki kentten, büyük bir kişiye indirilmeli değil miydi?*"¹⁶² Onların liderlik hakkındaki kısır düşünceleri ve kibir duygusu, kendilerini anlamsız bir önyargıya itmiş; ilâhi mesajları daha baştan reddetmelerine sebep olmuştur.

Kavmiyetçilik anlayışı da insanlar arası iletişimi olumsuz etkileyen, önyargı unsurlarındandır. Bu anlayış, Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen iletişimin daha baştan reddedilmesine sebep olmuştur. Hz. Muhammed'in elçilikle görevlendirildiği dönemde Mahzunoğulları ve Haşimoğulları arasında bir rekabet bulunmaktaydı ve diğer kabileler de Mahzunoğulları'nı desteklemekteydiler. Peygamberin Kureyş'ten olması, diğer kabileleri kıskançlığa yöneltti. Bu kıskançlık yüzünden oluşan önyargı ile Hz. Muhammed ve mesajı reddedildi. Bunun için Ebû Cehil: "Onlar kendisine gökten vahiy gelen bir Peygamberimiz var demekteler; biz bunun dengini nereden bulur, onlara nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz, hiçbir zaman ona inanmayız ve onu tasdik etmeyiz"¹⁶³ demiştir.

Taklit düşüncesiyle körü körüne atalarının izlerini takip eden ilâhi mesajlara önyargı ile yaklaşan insanlara Kur'an, Hz. İbrahim'i örnek vermiştir; "*Onlara İbrahim'in kıssasını anlat. İbrahim, babasına ve ulusuna "neye tapıyorsunuz?" demişti. Onlar: "Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz" demişlerdi. İbrahim: "Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman onlar duyurlar mı ve size bir fayda veya*

¹⁵⁸ Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 179; Tutar/Yılmaz, age., s.73; Telman/Ünsal, age., s. 50 vd.

¹⁵⁹ Remzi Kaya, Kur'an'da Dostluk İlişkileri, İstanbul 2000, s. 85.

¹⁶⁰ Sâd 38/8.

¹⁶¹ Mevdüdi, age., c. V, s. 179.

¹⁶² Zuhuf 43/31.

¹⁶³ M. Ali Kapat, Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti, Konya 1993, s. 117.

*zarar verirler mi?" demişti Onlar: "Ancak, babalarımızı da böyle yaparken bulduk" demişlerdir.*¹⁶⁴

Bu âyetler, insanların inançlarını sorgulamalarının gereğine işaret etmektedir. Zira, taklide yönelip önyargılı bir tutum sergileyen bu insanlar, Hz. İbrahim'in mesajına karşı direnmişler, babalarından devraldıkları inanç sisteminin sorgulanamayacağı konusunda önyargılı davranarak, ilâhi mesajlara kulak ve gönülleri ni kapamışlardır.

Bireysel ve sosyal ilişkilere önyargı ile yaklaşma, kendini haklı çıkarma duygusuyla derinleştikçe derinleşir, hak ve hakikatin anlaşılmasına ve algılanmasına engel olur. Önyargı engeli azim ve kararlılıkla, sabır ve tahammülle aşılar.

D. Etkin Dinlememe

Etkin olmayan dinlemede, kaynak sözünü tamamlamadan, hedef kendi düşünce ve kanıtlarını ortaya koymaya çalışır. Bu, hem kaynağın mesajın eksik algılamaya, hem de duygularına daha az önem vermeye neden olur. Bu tür bir dinleme, muhatabın anlattıklarını anlamak amacıyla değil, onun hata yapmasını, yanılması beklemek amacıyla yapılır ve temelinde önyargı vardır.¹⁶⁵

İyi bir dinleme; dinlemeye hazır olan, konuya dikkat ve ilgisini veren, gerektiğinde konuyu açabilen, geribildirim veren, iletişim sürecini bozabilecek duyguları kontrol edebilen, soru sorarak iletişime katılabilen kişilerin gerçekleştirdiği etkin bir süreçtir.¹⁶⁶

Kur'an, Hz. Peygamberi zaman zaman dinlemeye gelen, fakat gerek bir kaynak olarak, gerekse onun getirdiği mesajlara ilgi duymayan, Peygamberin söylediklerini duysa da, gönülden bir ilgi göstermeyen; bununla birlikte dinledikleri konuyla ilgili olarak, iletişim sonrası düşünce ve tutumlarında herhangi bir değişiklik olmayan kimselerin durumunu şöyle beyan etmektedir:

*"İçlerinden, gelip seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıktıkları zaman kendilerine bilgi verilmiş olanlara (seni çekiştirmek, dinlediklerini küçümsemek amacıyla): 'Demin ne söyledi derler. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah kalplerini mühürlemiştir de kendi heva ve heveslerinin ardına düşmüşlerdir.'*¹⁶⁷ Bunlar etkili dinleme yapamayan; dinleyişleri görünüşte ve yüzeysel olan kişilerdir. Çünkü onlar, Peygamber ile birlikte oturuyorlar, söylediklerini dinliyorlar fakat ona önem vermiyorlardı. Onun yanından çıktıklarında da bilgili olanlara "Muhammed demin ne dedi?" diye küçümser tutum takınıyorlardı. Söylediklerini

¹⁶⁴ Şu'arâ' 26/69-74.

¹⁶⁵ Tutar/Yılmaz, age., s. 77; Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 184.

¹⁶⁶ Çamdibi, age., s. 142; Gökçe, age., s. 109 vd.

¹⁶⁷ Muhammed 47/16.

işitiyorlar fakat dikkatlerini mesaj üzerine yoğunlaştırmıyor, mesajı önemli ve dikkate değer bulmuyorlardı.¹⁶⁸

Sübjektif eğilimlerinin baskısından kurtulamamış kimselerin işitme ve algılama pozisyonlarını Kur'an şöyle bildirmektedir: "*Nefsinin arzusunu tanrı edinene gördün mü? Sen ona koruyucu olabilir misin? Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetini dinleyeceğini yahut akullarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar ancak hayvan gibidirler. Hatta onlar yolca daha da sapıktırlar*";¹⁶⁹ "*Ona âyetlerimiz okunduğu zaman sanki bunları hiç işitememiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi, kibirlenerek yüz çevirirler*"¹⁷⁰

Allah, Hz. peygambere, kendisini dinleyenlerden hangi duygu ve düşünce ile dinlediklerini bildirerek: "*Biz onların, seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli gizli konuşurlarken de o zalimlerin: 'Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!' dediklerini de biliyoruz*"¹⁷¹ buyurarak tuzak kurucu dinlemeye dikkat çekmiştir. İletişim sürecinde kaynağa yönelik tavırlar, mesaj ve amacın algılanamaması gibi problemlere neden olmuştur. Dolayısıyla sağlıklı ve verimli bir iletişim, önyargıdan uzak etkili dinleme ile başlamakta ve sürdürülmektedir.

E. Mesajın Tahrifi

İletişim sürecinde, kaynak ve alıcı arasındaki ileti akışını engelleyen bütün engellere teknik ifadeyle gürültü denir.¹⁷² İletişim sürecini engellemeye yönelik bu tür müdahaleler iletişimin güvenilirliğini zedeleyerek, alıcının dikkatinin ve ilgisinin dağılmasına neden olur. Bu durum aynı zamanda kaynağın gayret ve azmini sekteye uğratmaya yönelik olumsuz tutum ve davranışlardır.

Müşrikler, Hz. Muhammed'in çağırısına karşı sessiz ve tepkisiz kalma aşamasından, gürültü yaparak dinlenmemesini sağlama, bilgisizleri yanıltma, mesajını ve şahsını alay konusu yapmaya, hatta öldürmeye kadar mesajın ulaşmasını engelleme girişimlerinde bulunmuşlardır.¹⁷³ "*İnkâr edenler, "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü çıkarın ki duyulmasını engelleyin" dediler.*"¹⁷⁴ Anlaşılmaz sözlerle itirazda bulunarak, alkış ve taşkınlık yaparak insanların ilâhi mesajları anlama ve algılamalarını engellemişlerdir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Mevdûdi, age., c. V, s. 557.

¹⁶⁹ Furkân 25/43-44.

¹⁷⁰ Lokman 31/7.

¹⁷¹ İsrâ 17/47.

¹⁷² Merih Zillioğlu, İletişim Nedir?, İstanbul 2007, s. 206; Aziz, age., s. 8; Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 176.

¹⁷³ Komisyon, age., c. IV, s. 704; Mevdûdi, age., c. V, s. 332.

¹⁷⁴ Fussilet 41/26.

¹⁷⁵ Kurtubi, age., c. XV, s. 356; Komisyon, age., c. IV, s. 704.

Çeşitli vesilelerle duyup Mekke'ye gelen, Hz. Muhammed ve mesajı hakkında bilgi almak isteyen insanları, müşrikler yanıltmışlar; bu mesajdan habersiz insanlar, Kur'an'da da belirtildiği gibi, inkârcılara: "Rabb'iniz ne indirdi?" dedikleri zaman, "Evvelkilerin masallarını"¹⁷⁶ demişler ve Hz. Muhammed'in iletişimi-ne ve mesajına engel olmaya çalışmışlardır.

Kaynağın, alıcı nezdindeki itibarı veya itibarsızlığı mesajın algılanmasında önemlidir. Bunun için müşrikler, Hz. Muhammed hakkında çeşitli iftira ve yakkıştırmalarda bulunmak, bir takım kusur ve eksiklikler ortaya koyarak onun değerini düşürmek, önemsiz bir kişi olduğu imajı vermek istemişlerdi. Özellikle erkek evlat sahibi olmanın kişiye itibar kazandırdığı düşünülen bir toplumda Hz. Muhammed'i *eber*, yani *sonu kesik*¹⁷⁷ olmakla ayıplamışlar, dolayısıyla itibarı olmayan bir insan olarak göstermek gayreti içinde olmuşlardır.

Mesajın insanlara ulaşması engelleme gayretlerinden biri de, kaynakla alay edilerek, insanlar nezdinde itibarsızlaştırma gayretidir. Kur'an, inkârcıların alay konularına yer vererek, onların:

"İnkârcılar seni gördüklerinde, "Sizin tanrınızı diline dolayan bu mudur?" diye seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. Oysa kendileri, çok merhametli olan Allah'ı anmayı inkâr ediyorlar."¹⁷⁸, "Seni gördükleri zaman, seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar ve şöyle derler: "Allah'ın, peygamber olarak gönderdiği bu mu?"¹⁷⁹

Ancak bir kısmına değindiğimiz bu gibi faaliyetler, Hz. Peygamberin mesajını yaymasına ve insanlarla iletişim kurmasına yönelik engelleme girişimleriydi. Durum böyle olmakla birlikte, Hz. Muhammed gerekli af ve hoşgörü içerisinde insanlara dostluk elini uzatmış, çeşitli iletişim yöntemlerini kullanarak ilâhi mesajların insanlara ulaşmasını sağlamıştır.

Sonuç

Kur'an'ın bir kitap olarak sahip olduğu özellikler, içerdiği tebliğ, davet, nasihat, hidayet, zikir, beyan, haber, gibi kavramlar ve iletişime ilişkin araçlar, varlıkların iletişim türleriyle ilgili açıklamalar ve bu konularla ilgili iletişim sahnelerinden sunduğu kesitler onun başlı başına bir iletişim kitabı olduğunu gösteren hususlardır. Kur'an'da iletişim; bilgilendirme, öğretme, diyalog ve haberleşmeyi temin etme, yeryüzünde güvenlik ve özgürlüğü sağlama, inanç kardeşliği ve içtimâî dayanışmayı sürekli kılma, hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturma gibi gayeler taşımaktadır. Bunun için Kur'an insanı tek düzey iletişim sürecinden kurtarmış, iletişimi sadece insanlar arasında gerçekleşen bir etkileşim değil; aynı zamanda canlı ve cansız diğer varlıklar arası etkileşim için de kullanılan bir tabir olarak değerlendirmiştir.

¹⁷⁶ Nahl 16/24.

¹⁷⁷ Kevser 108/3.

¹⁷⁸ Enbiyâ 21/36.

¹⁷⁹ Furkan 25/41.

Kur'an, Allah-insan iletişiminin yazıya dökülmüş son şekli olduğu gibi; insanlar arası iletişim için hem bir araç hem de bir düzenleyici olarak birey ve toplumla ilgili birçok bilim dalıyla ilgili mesajları içeren bir kaynaktır. Kur'an, Allah (kaynak) merkezli bir kitap olmasına rağmen temel muhatap insandır. Dolayısıyla amaç insanın maddi ve manevi tekâmülünü gerçekleştirmektir. Bunun gerçekleşmesinin önünde birçok engel vardır.

Kur'an, zikri geçen bu olumsuzlukların, insanı felaketlere sürükleyecek mahiyette olduğu ikazında bulunarak, bunların ıslah edilmesini insanın bütün varlık alanlarıyla olan sağlıklı iletişimi için gerekli görmektedir. Bu vasıflar ıslah edildiğinde, insanı insan yapan, ona kılavuzluk eden, toplumda uyumu sağlayan, ihtilafları gideren bir fonksiyona sahiptir. Dolayısıyla insanın maddi ve manevi huzuru, sağlıklı iletişim sürecinin gerçekleşmesini engelleyecek olumsuzlukların ortadan kaldırılması ile mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1998.
- Altıntaş, Hayrani, " *Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme*", AÜİFD., c. XXXI, Ankara 1989.
- Altıntaş, Ramazan, *İslâm İnsanı*, Suffe Yay., İstanbul 1997.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.
- Aziz, Aysel, *İletişime Giriş*, Aksu Kitabevi, İstanbul 2008.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yay., Ankara 1996.
- Bayraklı, Bayrakta, *İslâm'da Eğitim*, İFAV. Yay., İstanbul 1989.
- _____, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c. I-XXI, Bayraklı Yay., İstanbul 2001.
- Bayraktar, M. Faruk, *Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İFAV. Yay., İstanbul 1994.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't -Tenzil*, c. I-V, Dâru'l- Fikr., Beyrut 1985.
- Bilgin, Nûri, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yay., İstanbul 2003.
- Çağlar, İrfan ve Sabiha Kılıç, *Genel İletişim*, Nobel Yay., Ankara 2008.
- Çamdibi, Hasan Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003.
- _____, *Eğitimin İlkeleri ve Rehberlik*, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acara, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İFAV. Yay, İstanbul 1995.
- Dölek, Adem, "Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları", HÜİFD, c. IX, sy. 6, Şanlıurfa 2003.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşadü'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'an-ı Kerim'i*, c. I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, c. I-III, İşaret Yay., İstanbul 1996.

- Gazâli, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, c. I-IV, Bedir Yay., İstanbul 1975.
- Gökçe, Orhan, *İletişim Bilimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.
- Ğalayini, Muhammed Muveffik, *Vesail'ul-İlâm ve Eseruhâ fi Vahdet'il Ümme*, Cidde 1985.
- Işık, Metin, *İletişimden Kitle İletişime*, Mikro Yay., Konya 2000.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ty.
- _____, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 1991.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsirü'l- Tahrir ve't- Tenvîr*, c. I-XV, yy., Tunu trs.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kilani , y.y., Mısır 1961.
- _____, *İnsan (İki Hayat İki Saadet)*, nşr. Abdulmecit en-Neccâr, çev. Mevlüt F. İslâmoğlu, Pınar Yay. İstanbul 1996.
- Kapor, M. Ali, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, Esra Yay., Konya 1993.
- Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Kaya, Remzi, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.
- Koç, Ahmet, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.
- Köylü, Mustafa, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- Mevdûdî, Seyyid Ebû'l-A'la, *Tefhimü'l- Kur'an*, çev. Ahmed Asrar, c. I-VII, Bengisu Yay., İstanbul 1997.
- Necati, M.Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Feer Yay. Ankara 1998.
- Özkök, Ertuğrul, *Sanat, İletişim ve İktidar*, Tan Kitap Yay., Ankara 1982.
- Razi, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, c. I-XVI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1985.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat ve Murat Gümüş, *Öğütlerle İletişim*, Arıkan Yay., İstanbul 2008.
- Sezen, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV. Yay., İstanbul 1998.
- Siyalkûti, Abdülhakim b. Muhammed el-Hindi el-Pencabi, *Siyalkûti ale't-Tasavvurat*, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1307.
- Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, Kubbealtı Cemiyeti Neşriyat, İstanbul 1981.
- Şenyapılı, Önder, *Toplum ve İletişim*, Turan Kitapevi Ankara 1981.
- Şirin, Turgay, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, Armoni Yay., İstanbul 2005.
- Tebbare, Afif Abdülfettah, *Ruhu'd-Dinil-İslâmî*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn Yay., Beyrut 1980.
- Tutar, Hasan ve M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim*, Seçkin Yay., Ankara 2005.
- Türkmen, Ali, *İslâm İletişim Hukuku*, Erol Ofset Matbaacılık, Samsun 1996.
- Ulvan, Abdullah Nasuh, *İslâm Davetçilerine*, çev. Merdan Güneş, Revza Yay., İstanbul 1967.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, MEB. Yay. İstanbul 1967.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I-IX, Eser Kitabevi, İstanbul ty.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhit-te'vil*, c. I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1977.
- Zıllıoğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, Cem Yay., İstanbul 2007.